dr hab. Dorota Michułka, prof. UWr
Uniwersytet Wrocławski
dorota.michulka@uwr.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marcina Piotra Miłki *„Kryzysy współczesności" w prozie dla dzieci i młodzieży XXI wieku. Konteksty edukacji polonistycznej w szkole podstawowej*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Joanny Zajkowskiej, prof. UKSW

Rozprawa doktorska mgr Marcina Piotra Miłki wpisuje się znakomicie we współczesne dyskusje na temat funkcji, miejsca, roli i statusu literatury dla dzieci i młodzieży, jej znaczenia w szerszym obiegu kultury literackiej, socjologii i kultury edukacji, dydaktyki polonistycznej, oraz zakresu prowadzonych nad tą literaturą interdyscyplinarnych badań (w tym także teorii i praktyki odbioru).

Praca napisana została z rozmachem, ale jest spójna. Autor podjął duże wyzwanie, uwzględnił bowiem wiele perspektyw oglądu zjawiska jakim jest obecność literatury dla młodego odbiorcy (zarówno dziecięcej, jak i YA) w szkolnej edukacji polonistycznej. Rozważania Pana Miłki koncentrują się wokół współczesnych narracji dla młodego odbiorcy wpisanych w szerokie konteksty społeczno- kulturowe, obyczajowe, egzystencjalno – etyczne, cywilizacyjne i technologiczne XXI wieku, tak istotne dla współczesnej edukacji humanistycznej młodych ludzi. Realizowane w dysertacji zagadnienia badawcze mają charakter interdziedzinowy, wieloaspektowy i wielopoziomowy i odwołują się do kilku obszarów badawczych: literaturoznawstwa, wiedzy o kulturze, socjologii, pedagogiki, psychologii, kultury literackiej i oczywiście polonistycznej dydaktyki. Istotną rolę w badaniach Autora pracy stanowią także zagadnienia analizy i interpretacji tekstów dla młodego odbiorcy, kwestie tematologiczne (ukazane m.in. z perspektywy kulturowej teorii literatury czy „praktyk czytania", umiejętnie opisanych m. in. przez Grażynę Tomaszewską), konwencje literackie, etyka i wartości, empatia, pojęcie społeczeństwa obywatelskiego (i kształtowanie postawy dobrego obywatela), także w odniesieniu do zmieniających się kanonów, „płynnych" wyznaczników gatunków literackich, zabawy konwencjami i literackich adaptacji. Cenne w pracy wydają się również odwołania do teorii i praktyki recepcji literatury, szkolnego odbioru tekstów kultury oraz do wyników badań empirycznych związanych z projektowaniem sytuacji dydaktycznych (s. 307–316).

Dysertacja liczy 316 stron, oprócz części analityczno-interpretacyjnej, zawiera bogatą bibliografię oraz, istotny dla całej koncepcji rozważań, spis tabel, wykresów i diagramów,

również kwestionariusze i ankiety przeprowadzone wśród nauczycieli (przebadano 239 nauczycieli i nauczycielek pracujących w szkołach podstawowych w Polsce). W ankietach uwzględniono wśród respondentów następujące dane: wiek osób badanych, miejsce zamieszczania (np. wieś, miasto), staż pracy (nauczyciela polonisty), stopień awansu zawodowego, typ szkoły (np. szkoła publiczna, społeczna, niepubliczna, edukacja domowa). Zgromadzone w tym miejscu dane wyznaczające kierunek badań, potwierdzają także perspektywę socjologiczną naukowych eksploracji i interesującą dla czytelnika wielość spojrzeń na omawiany tu materiał.

Praca jest konsekwentna i przekonująca w swej strukturze, klarownie i logicznie podzielona została na sześć tematyczno-problemowych rozdziałów, w których uwzględniono kolejno: rzeczywistość w (poli)kryzyzie i życie w płynnej rzeczywistości [w tym miejscu odwołano się do pojęcia globalizacji oraz bogatej literatury przedmiotu odnoszącej się do tego zagadnienia, np. E. Pietrzak, *Dyskusja na temat globalnego społeczeństwa.* „Filo-Sofija" 2015, s. 15–29; K. Haratyk, *Globalne społeczeństwo obywatelskie jako przeciwwładza.* „Studia Socjologiczne" 2011, nr 4, s. 47–74; M. Megier, *Modne słowo „globalizacja". Krytyczny przegląd definicji.* „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 2009, nr 21, s. 45–56; P. Maśloch, *Globalizacja i jej wpływ na rozwój współczesnej cywilizacji*, „Przedsiębiorczość–Edukacja" 2005, nr 1, s. 17–26), dorastanie w „płynnym" świecie, wyzwania edukacji (polonistycznej), szkoła i nauczyciele w czasach kryzysu i „płynnej nowoczesności", przemiany szkolnej edukacji literackiej (w tym m.in. pojęcie klasyki literackiej i poszukiwania „dobrego" czytelnika; literatura przedmiotu w tej partii rozważań również jest bogata i zasadna, np. M. Michalski, *Polonistyka końca świata. Edukacja literacka wobec wyzwań współczesności*, Gdańsk 2022, s. 44–52; A. Janus-Sitarz, *W poszukiwaniu czytelnika. Diagnozy, inspiracje, rekomendacje*, Kraków 2016, s. 40-53; A. Janus-Sitarz, *Klasyka literacka w szkole. Poszukiwanie drogi do czytelnika lub drugie życie lektury*, [w:] *Lektury w ręku nauczyciela. Perspektywa polska i zagraniczna,* red. tejże, Kraków 2019, s. 83–93). Istotne miejsce zajmuje w dysertacji zagadnienie trudnych i kontrowersyjnych tematów w polonistycznej praktyce, miejsce, rola i funkcja literatury (i książki) dla dzieci i młodzieży (w tym miejscu podjęto taże kwestie recepcji wydawniczej i rynku książki dla młodego czytelnika), analiza treści podręczników do języka polskiego, problem czytelnictwa dzieci i młodzieży czy temat szkolnych kanonów (tu: lektur obowiązkowych i zalecanych dla kl. IV–VI oraz kl. VII–VIII). W dysertacji omówiono badania empiryczne prowadzone wśród nauczycieli i uczniów oraz zwrócono uwagę głównie na współczesną literaturę dla dzieci, która podejmuje wyzwania społeczne XXI wieku, np.

kwestie nierówności społecznych, ukazuje nowe oblicza współczesnego patriotyzmu czy postawy młodzieży wobec nowoczesnych technologii i cyberświata.

Badacz, porządkując metodologicznie omawiane w pracy zagadnienia, zasadnie i przekonująco przywołuje w kontekście klasyków badań nad literaturą dla dzieci młodzieży, np. publikacje Katarzyny Wądolny-Tatar (która pisze m.in. o dwóch modelach analizy i interpretacji: (re)konstrukcyjnym i interwencyjnym) oraz ustalenia Grzegorza Leszczyńskiego, który proponując konkretne utwory do czytania, podkreśla potrzebę uwspółcześniania zagadnień poruszanych w tekstach dla dzieci i młodzieży, omawia dziecięco – młodzieżowe wybory czytelnicze oraz własną bibliotekę młodego czytelnika i pisze, że:

„jego własna biblioteka to taka, która kusi nowoczesnością zbiorów, a nie zniechęca patyną staroci; prowokuje do pytań i zmusza do refleksji, a nie drażni mentorstwem narracji i belferstwem pouczeń; zamiast umoralniających książek eksponuje kontrowersyjne – takie, których lektura zmusi nastolatka do zmierzenia się z jego własnymi problemami, bo szydercza popkultura wiecznego rechotu i ignorancji nie pomoże mu w budowaniu wewnętrznego ładu. To ma być biblioteka dla czytelników, którzy nie gdzie indziej, tylko tu i teraz żyją i zmagają się z własnym losem" (G. Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Warszawa 2010, s. 11).

Podobnie rzecz ujmuje M. Michalski, akcentując wagę współczesności w szkolnej edukacji literackiej i podkreśla, że:

„dzisiejsza dydaktyka, w tym polonistyczna, niebezpiecznie mocno i coraz bardziej oderwana jest od rzeczywistości i problemów współczesnych ludzi, a to wystawia na próbę naszą (wszystkich dorosłych, a dydaktyków w szczególności) wiarygodność" (M. Michalski, *Edukacja literacka wobec wyzwań współczesności – próba diagnozy i propozycje rozwiązań*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego" 2021, t. 30, s. 22).

Wypada się także zgodzić z Autorem dysertacji, który podejmując kwestie kryzysów współczesności, akcentuje potrzebę synergii między przestrzenią szkoły (tu głównie edukacją polonistyczną i „uczniami, którzy mierzą się z trudnościami i podejmują wyzwania na rzecz przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom oraz związanymi z nimi lękom", s. 10) a kryzysem dyskursu publicznego, który kształtuje przecież „zbiorową świadomość i wpływa na kondycję fizyczną oraz psychiczną wszystkich członków globalnych społeczeństw" (s. 10). Umiejętność rozpoznania, zrozumienia i nazwania związku między dyskursem publicznym a edukacyjnym, zdaniem P. Miłki, może pomóc w kształtowaniu postawy otwartości wśród uczniów, wzmocni ich kompetencje w obszarze krytycznego myślenia, umiejętności dialogu i postawy szacunku dla Innego.

W tę dyskusję wpisuje się, dobrze przywołany w tym miejscu rozważań przez Pana Miłkę dyskurs kryzysu klimatycznego (z odniesieniami do publikacji Magdaleny Ochwat) czy dyskurs migracyjny, znakomicie omówiony przez Małgorzatę Wójcik-Dudek, która konstatuje:

„Szkoła jest przestrzenią, w której może i powinna pojawić się problematyka emigracyjna i uchodźcza, choćby dlatego, aby wyposażyć młodych ludzi w narzędzia sprzyjające krytycznemu czytaniu najprostszych komunikatów. Ćwiczenia z podejrzliwości względem języka mogą, choć wcale nie muszą, postawić w stan podejrzenia taką na pozór niewinną frazę, jak „kryzys uchodźczy". Zjawisko opatrzone etykietą „kryzysu" pozornie nie wymaga już żadnego rozpoznania, a jego „kryzysowa" klasyfikacja skutecznie ucina rzeczową debatę, uruchamiając za to ciąg negatywnych skojarzeń: zagrożenie, lęk, niemoc, koniec" (M. Wójcik-Dudek, *Homo migrans. Miejsce literatury dla dzieci i młodzieży w edukacji empatii*, „Postscriptum Polonistyczne" 2019, s. 35).

Pierwsza część dysertacji znakomicie rysuje szeroki socjologiczny, kulturowy, ale także pedagogiczno-psychologiczny kontekst dorastania w czasach płynnej nowoczesności, ukazuje bogaty obraz współczesnych dylematów aksjologicznych, tożsamościowych, kulturowych i technologicznych młodych ludzi (zgodnie z ustaleniami np. Baumana, Giddensa, Harariego, Melosika, Szkudlarka, Oleszkowicz, McLuhana), nadmiar rozmaitości w ponowoczesnym świecie, który, jak słusznie ustala Autor pracy, charakteryzuje się „głęboką niepewnością, nieciągłością struktur społecznych i destabilizacją tradycyjnych wzorców życia" (s. 31), kształtuje nowe pojęcia i nowe „zestawienia", odnosi się do sprzecznej różnorodności, którą cechuje niejednolity, dialektyczny i pełen napięć charakter współczesności (s. 29). Klasyfikacja zaproponowana w tym miejscu rozważań przez Pana Miłkę w odniesieniu do szkolnej edukacji polonistycznej jest także klarowna i przekonująca, Autor wyróżnia m.in. kolejno: globalność versus lokalność, dewaluację wzorców kulturowych a poszukiwanie stabilności relacyjnej, wielość możliwości i równowartościowość wyborów a konieczność zobowiązania oraz konsumpcjonizm i kult ciała w zestawieniu z aksjologiczną pustką. Bardzo doceniam także omówione wnikliwie przez Autora pracy pojęcia rezyliencji i dostosowania się młodych ludzi do nowych warunków życia, uwzględnienie bohaterów literackich zagubionych z świecie aksjologicznej złożoności współczesnej rzeczywistości, podjęcie przez nich „walki" o przetrwanie, ale także zaakcentowanie kwestii depresji wśród nastolatków czy niezgody i młodzieńczego buntu, znakomicie omówione przecież m.in. przez Magdalenę Rembowską - Płuciennik (M. Gwiżdż, *Rezyliencja i praktyka uważności, czyli jak budować odporność psychiczną dzieci i młodzieży*, [w:] *Kategorie (nie)obecne w edukacji. Wychowanie – kształcenie – rozwój*, red. B. Majarek,

A. Domagała-Kręcioch, Kraków 2021, s. 76–77; M. Rembowska-Płuciennik, *Bunt czy depresja? Czy literatura w szkole i szkoła w literaturze dostrzegają różnicę?*, „Teksty Drugie. Humanistyka publiczna?" 2025, nr 3, s. 113–130; M. Rembowska-Płuciennik, *Literatura straconego pokolenia czy straconej szansy?*, „Teksty Drugie. Interpretacje" 2024, nr 2, s. 278–295).

Kwestie omówione powyżej mają szczególnie istotne znaczenie w literaturze przeznaczonej dla młodych dorosłych (YA), którzy muszą się często mierzyć z dorosłymi już problemami (np. w sytuacji nieobecności rodziców, w perspektywie dorastania w transnarodowej rzeczywistości i przestrzeni, w sytuacji migracyjnej rozłąki i tęsknoty).

Współczesna polska proza dla młodzieży, wydana w XXI wieku, dostarcza przecież wiele interesujących literackich przykładów na temat mobilności, przemieszczania, nomadyzmu, diaspory, nowej, hybrydowej, „płynnej" migracyjnej tożsamości i nowego modelu transnarodowej rodziny (np. Barbara Gawryluk, *Moje Bullerbyn*, Joanna Jagiełło, *Zielone marteny*, Barbara Kosmowska, *Samotni.pl*, Paulina Jóźwik, *Strupki*, Małgorzata Boryczka, *Nigdzie*, Anna Cieplak, *Ropływaj się* i inne). Może warto w pracy zwrócić uwagę także i na te kwestie. Tym bardziej, że jak słusznie podkreśla Pan Miłko, „najnowsza proza dla nastolatków charakteryzuje się [...] głęboką »wrażliwością antropologiczną«, co oznacza usytuowanie w centrum uwagi człowieka wraz z jego indywidualnymi, często skrajnymi doświadczeniami" (s. 102), ale także pokazuje działanie i sprawczość nastolatków, próby przezwyciężenia codziennych problemów i empatię.

Bardzo doceniam w rozważaniach Doktoranta dotyczących literatury YA, odwołania do anglojęzycznej literatury przedmiotu, np. publikację A. Pattee, *Between Youth and Adulthood: Young Adult and New Adult Literature*, „Children's Literature Association Quarterly" (2017, t. 42, nr 2, s. 18–230). Dodałabym także w tym miejscu prace Karen Coats, Roberty Seelinger Trites, Macareny Garcii-Gonzáles czy Vanessy Joosen (np. *Emotion in Texts for Children and Young Adults: Moving Stories*, ed. K. Coats, G. Papazian, 2023); R. Seelinger Trites, *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*, 2000; M. Garcia-Gonzáles, *The Borders of Empathy in Children's Fiction*, 2025; V. Joosen, *Adulthood in Children's Literature*, 2000).

Porządkując zagadnienia podjęte w pracy i akcentując zmiany w tekstach przeznaczonych dla młodego odbiorcy, Autor dysertacji słusznie dostrzega kilkanaście istotnych obszarów, np.: od dydaktyzmu do artyzmu i dialogu, kształtowanie krytycznego myślenia, lektura jako doświadczenie egzystencjalne, śmiałe podejmowanie trudnych zagadnień i przekraczanie tabu, współczesny nowy obraz rodziny, literatura „wrażliwości

antropologicznej", dominacja fantastyki, literatura dla młodych dorosłych (YA), aspekty wizualne i multimedialne, globalizacja vs. literatury lokalne, kwestie wydawnicze, kierunki promocji i mediów cyfrowych, wzmocnienie roli internetu i mediów społecznościowych w promocji książek dla młodego odbiorcy [w tym: tworzenie blogów czytelniczych, forów dyskusyjnych, a nawet książkowych zwiastunów (booktrailerów) i profili społecznościowych promujących literaturę (bookstagram)].

Osobną część pracy poświęca Doktorant także szkolnym podręcznikom. To bardzo cenny, interesujący, ale także ogromny i różnorodny treściowo i metodycznie materiał. Z drobnych wątpliwości, chciałabym zadać pytanie: dlaczego Autor wybiera do analizy takie a nie inne podręczniki szkolne? Może warto było podać kryteria selekcji, np. powołać się na konkretne wydawnictwa edukacyjne, uznane w świecie polonistycznej dydaktyki za rzetelne i solidne, przedstawić analizę treści tych podręczników, które są najbardziej popularne, najczęściej w szkołach wykorzystywane itd., lub w ogóle zrezygnować z omówienia tego typu źródeł (jeśli praca, będzie przygotowywania do druku).

Niewątpliwie ważne dla praktyki dydaktycznej stają się te partie dysertacji, które odnoszą się do wyników badań empirycznych, przedstawionych w kontekście obowiązujących kanonów literackich (także listy lektur zalecanych), literackich konwencji i gatunków (np. literatury i kultury popularnej), uczniowskich wyborów czytelniczych, konkretnych pomysłów dydaktycznych i scenariuszy lekcji. W części praktycznej dysertacji Autor stawia bowiem ważne, prowokujące do dyskusji, pytania badawcze, na które odpowiadają uczniowie i nauczyciele, np.

„jakie są problemy, wyzwania dzieci i młodzieży żyjącej w XXI wieku? Jakie tematy, problemy i wyzwania przedstawia/porusza literatura dla dzieci i młodzieży po 2010 roku? Jakie tematy oraz problemy dzieci i młodzieży są przedstawione w lekturach szkolnych (obowiązkowych i uzupełniających) w Podstawie programowej z 2017 roku (wraz z jej nowelizacjami)? W jaki sposób literatura dla niedorosłego czytelnika przedstawia współczesne problemy dzieci i młodzieży? Jakie pozycje wybierają dzieci i młodzież z literatury po 2010 roku? Jakie pozycje z literatury po 2010 roku wybierają i czytają nauczyciele języka polskiego pracujący w szkołach podstawowych? W jaki sposób nauczyciele języka polskiego mogą wykorzystać literaturę dla dzieci i młodzieży po 2010 roku na lekcjach przedmiotowych?" (s. 158)

Wnikliwa analiza odpowiedzi na postawione pytania i przedstawione syntetycznie wnioski, świadczą o solidnym i rzetelnym spojrzeniu na omawiany w dysertacji materiał empiryczny. Przytoczę w tym miejscu, jako argument, bardzo interesujący, rzeczowy i konkretny, podsumowujący badania, fragment pracy Pana Miłki.

„Najczęściej wskazywaną pozycją, jak dostrzega Autor dysertacji, jest, *Stowarzyszenie umarłych poetów* (18 wskazań), co może świadczyć o dużym uznaniu tego utworu za tekst (...) ważny z wychowawczego

i aksjologicznego punktu widzenia, sprzyjający refleksji nad tożsamością, wolnością, relacją uczeń-autorytety oraz rolą szkoły. Na drugim miejscu znajduje się G. Orwell, *Folwark zwierzęcy* (9 wskazań), który pełni funkcję tekstu o charakterze uniwersalnym, umożliwiający zaplanowanie lekcji tematycznych o mechanizmach władzy, manipulacji i totalitaryzmie, a także wykorzystać go jako punkt wyjścia do rozmów o perswazji i manipulacji językowej. Oba wskazane utwory nie są też zbyt duże objętościowo, co wpisywałoby się w kryterium pragmatyczne tak istotne dla nauczycieli. Kolejne pozycje, takie jak: S. Collins, *Igrzyska śmierci* (5), E. E. Schmitt, *Oskar i pani Róża* (4) oraz M. Zusak, *Złodziejka książek* (4), reprezentują literaturę współczesną i młodzieżową, poruszającą problemy dorastania, cierpienia, śmierci, wojny oraz odpowiedzialności moralnej. Dodatkową korzyścią omawiania utworów Collins i Zusak jest możliwość obejrzenia ich adaptacji filmowych, a w przypadku *Igrzysk śmierci* – zachęcenie do przeczytania całej serii. Grupa tytułów wskazywanych trzykrotnie (m.in. *Alchemik* P. Coelho, *Wiedźmin* A. Sapkowskiego, utwory O. Tokarczuk, C. Beauvais czy R. Jędrzejewskiej-Wróbel) ukazuje szerokie spektrum gatunkowe – od fantastyki, przez literaturę obyczajową skierowaną do młodzieży (Beauvais, Jędrzejewska-Wróbel), po prozę refleksyjną i egzystencjalną. Jednocześnie wymienione książki reprezentują także literaturę wysokoartystyczną (Tokarczuk), jak i popularną (Coelho, Sapkowski)" (s. 220)

KONKLUZJA

Dużym walorem dysertacji mgr Piotra Miłki jest aktualność podejmowanych przez badacza problemów, swoiste „wyjście poza" tekst literacki, nakreślenie szerokiego kontekstu społeczno-kulturowego współczesnej edukacji polonistycznej, omówienie wyzwań współczesnej humanistyki, wskazanie najważniejszych kryzysów „płynnej nowoczesności" i wątpliwości edukacyjnych, odwołania do klasyki literackiej i kultury popularnej, narodowego dziedzictwa i nowego oblicza patriotyzmu, wpływu nowych mediów na edukację humanistyczną, przekonująca analiza pojęcia szkolnego kanonu, zmiennego i płynnego (który, jak dostrzegł badacz, funkcjonuje wciąż „w ruchu" i wymaga „korekt"), podjęcie zagadnienia szkolnej recepcji literatury, kwestie szeroko traktowanego czytelniczego zaangażowania, ale także promocji książki jako produktu przeznaczonego dla czytelnika – konsumenta. Pomimo tego uwikłania w specyficzny dla XXI wieku kontekst edukacyjnych i społecznych wyzwań i kryzysów, odniesień do szkolnego obiegu literatury (pokazanego także z perspektywy nauczyciela), praca jest precyzyjna jeśli chodzi o założenia badawcze, dojrzała naukowo, logicznie, jasno i klarownie skonstruowana, konsekwentna w partiach analityczno-interpretacyjnych, zawiera także wiele cennych i jasno nakreślonych uwag dotyczących szerokich znaczeniowo pojęć, terminów i definicji związanych z podjętym przez Niego tematem. Mgr Miłko jako badacz jest staranny i przenikliwy, sumiennie omawia także w przypisach szersze konteksty używanych przez siebie naukowych definicji, powołując się na bardzo bogatą literaturę przedmiotu.

Pan Piotr Miłko używa zgrabnej, wdzięcznej i dojrzałej naukowo polszczyzny oraz jasnego i klarownego stylu. Dysertacja doktorska młodego badacza, z racji rozległości podejmowanych w niej zagadnień, budzi szacunek, ukazuje bowiem dobre przygotowanie merytoryczne Autora, charakteryzuje się rzetelnością, i jest bardzo dobrze przygotowana pod względem edytorskim, opatrzona została bogatą literaturą przedmiotu, skrupulatnie opracowaną bibliografią, napisana została ze znawstwem, zaangażowaniem i pasją. W swych rozważaniach młody badacz w sposób nowatorski umiejętnie łączy szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy i dydaktyka, kompetentnie i profesjonalnie „integruje" swe historycznoliterackie interpretacje z obszarem badań kulturoznawczych i edukacyjnych, wspiera je socjologią i badaniami empirycznymi, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie – pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie pracy.

Poziom naukowy dysertacji zasługuje na ocenę jednoznacznie pozytywną, praca spełnia z naddatkiem ustawowe wymogi, z pełnym przekonaniem wnoszę więc o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 22.09.2026

Dorota Michułka